

Игор Б. Борозан*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет – Одељење
за историју уметности

Између историје и сећања: споменик на Чегру и његови преображаји

* borozan.igor73@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Представе идентитета у уметности у вербално-визуелној култури новог века* (бр. 177001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Посебну захвалност дугујем др Милићу Милићевићу и Милошу Јуришићу.

¹ О разноликим теоријским оквири-ма на основу којих се конституише култура сећања в. Kuljić 2006.

Апстракт: Ошкривање споменика на Чегру (1927) указује на сложен процес уобличавања једног места сећања. Стратегије меморисања места славне битке су указала на шире друштвене, националне и културне детерминанте времена. Током XIX века битка на Чегру (1809) и херојска смрт Стевана Синђелића су континуирано уписивани у колективну свесћ српске нације. Процес еманципације српске државе у XIX веку је последично дефинисао форму и садржај првобитно подигнутог белега (1878) на месту одржавања битке на Чегру и простору погинулих српског хероја из Првог српског устанка. Године 1927. дошло је до велике свечаности поводом ошкривања новог споменичког белега. Монументални споменик указује на окончање процеса преображаја места сећања у колективном памћењу заједнице. Присуство краља Александра Карађорђевића на свечаности је потврдило интегративни карактер споменика на Чегру и употребу споменичке културе у мапирању јавних простора у међуратној Југославији.

Кључне речи: битка на Чегру, споменик на Чегру, мит, историја, место сећања, Стеван Синђелић

Abstract: The unveiling of the monument on Čegar hill (1927) reflects a complex process linked to the shaping up of one place of remembrance. The strategy for the remembering of the venue of the famous battle has shown broader social, national and cultural determinants of the times. During the 19th century, the Battle of Čegar Hill (1809) and the heroic death of Stevan Sindelić kept being continuously inscribed into the collective consciousness of the Serbian nation. Consequently, the process of the emancipation of the Serbian state in the 19th defined the form and the contents of the originally erected marker (1878) in the place where the Battle of Čegar Hill had taken place and the area where the mythical hero from the First Serbian Uprising got killed. In 1927 there was a major celebration linked to the unveiling of the memorial marker. The massive monument reflects the finalisation of the process of transformation of a place of remembrance in the collective memory of the community. The presence of King Aleksandar Karađorđević at the ceremony confirmed the integrative character of the monument on Čegar and the use of the monument culture in the mapping of the public spaces in Yugoslavia between the two world wars.

Key words: Battle of Čegar Hill, monument on Čegar hill, myth, history, place of remembrance, Stevan Sindelić

Уобличавање званичних сећања умногоме зависи од актуелних политичких, идеолошких, друштвених и културних наратива.¹ Током XIX века под утицајем критичке историјске школе у германским земљама дошло је до лаганог измештања историје из детерминисаног светског поретка, сагледане на темељима критичког рашчитавања извора. До радикалног раскида са митском димензијом историје ипак није дошло. Заједничко сећање је деловало у складу са историјским процесима. Инструмента-

² Telesko 2010: 119–136.

³ Nora 1996–1998.

⁴ Nora 1989: 7–24; White 1973.

⁵ Hobsbom, Rejndžer 2002.

⁶ Тимотијевић 2012.

⁷ Милићевић 2018: 29–36.

⁸ Тимотијевић 2004: 9–34; Борозан 2013: 111–124.

⁹ О коначном уобличавању војске крајем XIX века в. Милићевић 2002.

¹⁰ Тимотијевић 2004: 9.

¹¹ Mosse 1997: 1–20.

¹² Куланж 1895.

лизујући имагинарну прошлост, културни и научни прваци су дефинисали историзам. Ова кључна културна структура XIX века суштински је уобличила *осврћу уназад* и на том основу потврђивала актуелна вредносна одређења.²

У складу са митском конструкцијом прошлости, историја постаје извор за креирање стварности, док је историјски догађај требало преобликовати у *месџо сећања*.³ Потрага за објективним историјским чињеницама повлачи се пред артифицираном праксом стварања културе сећања, у којој се надопуњују и прожимају митско и историјско.⁴ Материјални топоси прошлости су у складу са доминантним културним и политичким стратегијама конституисали нову реалност, на основу које је стварана замишљена сутрашњица.⁵

Особито је током XIX века дошло до генерисања историјског у митско. Историјски топоними произведени су у *месџа сећања* националне историје. Јачање националне идеје, преображај етничких група у формиране нације и поступно стварање националних држава условили су хипертрофију историје. Официјелним деловањем елита и употребом образовног система пропагирана је хомогенизација нација. Легалитет и легитимитет постојећег друштвеног поретка, као и његов идентитетски образац, почивали су на заједничкој прошлости у служби актуелног идеолошког наратива и нормираног културног модела.

У младој српској држави *месџа сећања* су такође стекла статус кључних културних агената ради креирања захтеваног националног јединства,⁶ које је умногоме почивало на ратничкој традицији. Особито су битке из Првог српског устанка дефинисале генезу ратничке прошлости у модерно доба. Актуелне стратегије елитних слојева друштва извршиле су повезивање разноликих историјских слојева војних традиција са стварањем модерне српске државе. У том процесу је артикулисана потреба за ширењем младе српске државе, као и тежња за обједињењем српског етничког корпуса у јединствен национални ентитет. Кључне битке из Првог српског устанка, попут борби за ослобођење Београда (1806), или оне која се водила на Мишару (1806),⁷ биле су континуирано уметане у званичне наративе. Визуелна и вербална дела о овим биткама сведочила су о наменској изградњи и очувању националне свести у време првобитне националне мобилизације.⁸

Војска је током XIX века континуирано претварана у једну од основних структура државе и нације.⁹ Конструкција о народној војсци¹⁰ је деловала у садејству са процесом само-разумевања српске нације и стварања српске државе. У контексту уметања славних битака у колективно јавно памћење глорификовани пали војници преиначени су у својеврсне националне мученике.¹¹ Њихова жртва је потврђивала праведан и ослободилачки рат, којим је млада нација настојала да оправда сопствено виђење свог историјског хода. Жртва борца је још од античких времена постављена у центар културе сећања.¹² Меморисање палих хероја, анонимних или зна-них, подсећало је колектив на праведну жртву предака, а

¹³ Manojlović Pintar 2014: 115–170.

¹⁴ Тимотијевић 2004: 9.

¹⁵ Тимотијевић 2004: 9.

¹⁶ Тимотијевић 2004: 9.

¹⁷ Telesko 2010: 270.

¹⁸ Telesko 2010: 270.

¹⁹ Telesko 2010: 270.

²⁰ Mittag 1987: 457–489.

²¹ Више о бици на Чегру кроз призмину историјске науке в. Алексић 2010.

²² Ђокић, Думић 2010: 75–102.

њихов патриотски гест је указивао на дужност појединца у државној организацији.¹³

У складу са таквом праксом уобличено је место војника у култури сећања модерне српске државе. Некадашњи хришћански мученици су преиначени у хероје нације, оне који су својом проливеом крвљу обезбедили слободу савременика.¹⁴ Панегирици, песме, приповетке, историјске читанке и низ других ритуализованих радњи подржавали су сећање на жртве битака. Сима Милутиновића Сарајлија је у свом епу *Србијанка* (1826) опевао херојску борбу за ослобођење Београда.¹⁵ Херојска смрт бораца за слободу је уметнута у систем колективног сећања.¹⁶ Овакве и сличне комеморативне радње стварале су слојеве памћења у етатизованом времену живота нације.

Поред литерарних извора, визуелна дела су такође имала важну улогу у *писвајању историје уз помоћ садашњости*.¹⁷ У њима је потврђена тежња ка томе да се значајни догађаји, посебно славне битке, издигну изнад историјског и тако приближе *архејским формама њонашања са надвременским значењем*.¹⁸ Стављена у службу јавног сећања, визуелна култура је допринела стварању концепта монументализације историје, који је током XIX века доживео своју кулминацију.

Визуелни артефакти и дела високе уметности меморисали су славне битке на илустративан начин. Колективно сећање о историји и важним биткама стварано је на основу споменичке културе, али и на делима историјског сликарства.¹⁹

Посебно су споменици били у служби материјализације и милитаризације друштва. По класичној дефиницији под спомеником се подразумева уметничко дело коме је главна функција да подсећа на славне личности и историјске догађаје.²⁰ Његова меморијска улога се проширује и на дела која нису високо уметнички вреднована. Комуникативност и пропагандна намена је условила проширење типова споменика, у које се могу убројати спомен-белези, спомен-куле итд., што ће умногоме појаснити морфолошки и феноменолошки оквир два чегарска споменика.

УМЕТАЊЕ БИТКЕ НА ЧЕГРУ У КОЛЕКТИВНО СЕЋАЊЕ

Историјске чињенице у вези са битком на Чегру несумњиво говоре о једној од најважнијих борби која се водила током Првог српског устанка.²¹ Године 1809. операцијом ослобођења Ниша руководио је Милоје Петровић, док су се у команди налазили Петар Добрњац, Хајдук Вељко, Илија Барјактаревић, војвода Пауљ, Милоје Бећар и ресавски војвода Стеван Синђелић. Српски устаници су између Каменице и Матејевца изградили шест шанчева, али су услед међусобних трвења напустили положаје и кренули према Гургусовцу. Део српске војске, на челу са војводом Стеваном Синђелићем, ушанчио се на Чегру, недалеко од Ниша. Одлучујућа битка се одиграла 19. маја (по новом календару 31. маја) 1809. године.²² Стеван Синђелић је са бранитељима из Ресаве, ражањског и алексинач-

²³ Марковић-Селе 2007.

²⁴ Марковић-Селе 2007: 27–28.

²⁵ Живановић 1883: 46–47; Видосављевић 2010: 361–371; Борозан 2015: 23–40.

²⁶ Стојанчевић 1982–1983: 275–285.

²⁷ Пешић 2010: 427–445.

²⁸ Бранковић 2010: 448–484.

ког краја ишчекивао турске трупе, у међувремену потпомогнуте легионарима, коњаницима... Апели Милоју Петровићу за помоћ нису уродили плодом, па је Синђелић у потпуности остао препуштен сопственим снагама. Након распоређивања хиљаду добровољаца на десној обали Нишаве, дошло је до спорадичних борби, у којима су српске трупе однеле победу. Уверивши се да устаницима помоћ неће стићи ни од Руса ни од Карађорђа, Турци су кренули у офанзиву на далеко мањи број Синђелићевих бораца. Након снажне артиљеријске канонаде, грудобрани и ровови Синђелићевог шанца су претрпели велика оштећења. Фронтални напад од око двадесет хиљада турских војника довео је српске устанике у безизлазан положај. Свестан неминовног пораза, Синђелић је наредио евакуацију рањеника, као и демобилзацију младих добровољаца. По турском продору у утврђење и борбе прса у прса, Синђелић је, с идејом борбе до последњег човека, окупио око себе групу верних бораца. У одсудном тренутку наредио је свом сеизу да припреми барутану за експлозију, а потом, по усменом предању, одредио петорицу момака, међу којима и свога брата, да као очевици битке пренесу Карађорђу и Совјету праву истину о херојској борби устаника са надмоћном турском војском.²³

Званични историјски наратив говори о неустрашивом јунку, који је у последњим тренуцима живота храбрио своје саборце током сукоба у шанцу.²⁴ Кулминација херојске борбе достигнута је када је Синђелић хицем из кубуре погодио буре барута усмртивши притом велики број и српских и турских војника. На месту данашњег споменика на врху Чегра погинуло је око четири хиљаде устаника. Након повлачења преосталих српских бораца, Турци су одсекли главу Стевану Синђелићу, а потом и осталим погинулим устаницима.

Ћеле-кула, у коју су узидане 952 главе, постала је симбол турске победе и српског пораза.²⁵ На врху куле је узидана глава Стевана Синђелића. По предању, Срби су скинули херојеву главу са куле и сместили је код једне нишке породице, а након промене власти глава је похрањена унутар куле. Ова освештана меморабилија је постала симбол народног отпора који је будио сећање на славну погибију на Чегру.

Историјски осврти²⁶ наводе и праведну казну која је стигла „издајника“ Милоја Петровића. Њега је, по Карађорђевом налогу, обезглавио Лука Лазаревић. Тај чин је представљао поравнање рачуна за Петровићево издајство на Чегру.

Очигледно је званични наратив о битки на Чегру извучен из стандардног патриотског дискурса заснованог на античким темељима – у његовој сржи се нашло изједначавање битке на Чегру са битком на Термопилима.²⁷ Сукоб добра и зла оличен у праведној борби Срба са турским завојевачем је типлошки изједначен са борбом неустрашивих Спартанаца, на челу са Леонидом, са бројчано надмоћним Персијанцима. Историјски сегмент битке, преиначен на метафизички ниво, манифестовао је снажан патриотски дискурс, који је након Француске револуције премрежио модерна европска друштва.²⁸ Жртвовање за отаџбину је ушло у наратив француских револуционара, који

²⁹ Максимовић 2010: 354–359.

³⁰ Ристић 2010: 342–352.

³¹ Борозан 2015: 141–158.

³² Каниц 1991: 179.

³³ Ђорђевић 1988: 104–110.

³⁴ Smith 2004: 218–253.

су у снажном, стоички постојаном и мужевном систему вредности видели отелотворење новог друштвеног система и траженог етичког модела.

Отуда је жртва Стевана Синђелића на преносном нивоу изједначена са жртвом Леониде, који је са триста Спартанаца зауставио освајачку војску. Мученичка смрт двојице предводника, Синђелића и Леониде, и њихових верних бораца ушла је у званичне наративе који су обликовали колективно памћење заједница. Искоришћен је и наратив о преживелим очевицима који су били послати да остатак Спарте (Грчке) – у овом случају српске устаничке војске (Совјет, Карађорђе) – упознају са херојским отпором својих сународника. Глас о њиховој храбрости је требало да остатак устаничке војске наведе на срчанију борбу за ослобођење земље, што се у извесној мери и догодило.

Наратив о издајству Милоја Петровића је имао типолошку паралелу у поменутој бици на Термопилима, будући да је и отпор Спартанаца био сломљен тек после издаје у сопственим редовима.

ПРВИ СПОМЕН-БЕЛЕГ НА ЧЕГРУ (1878)

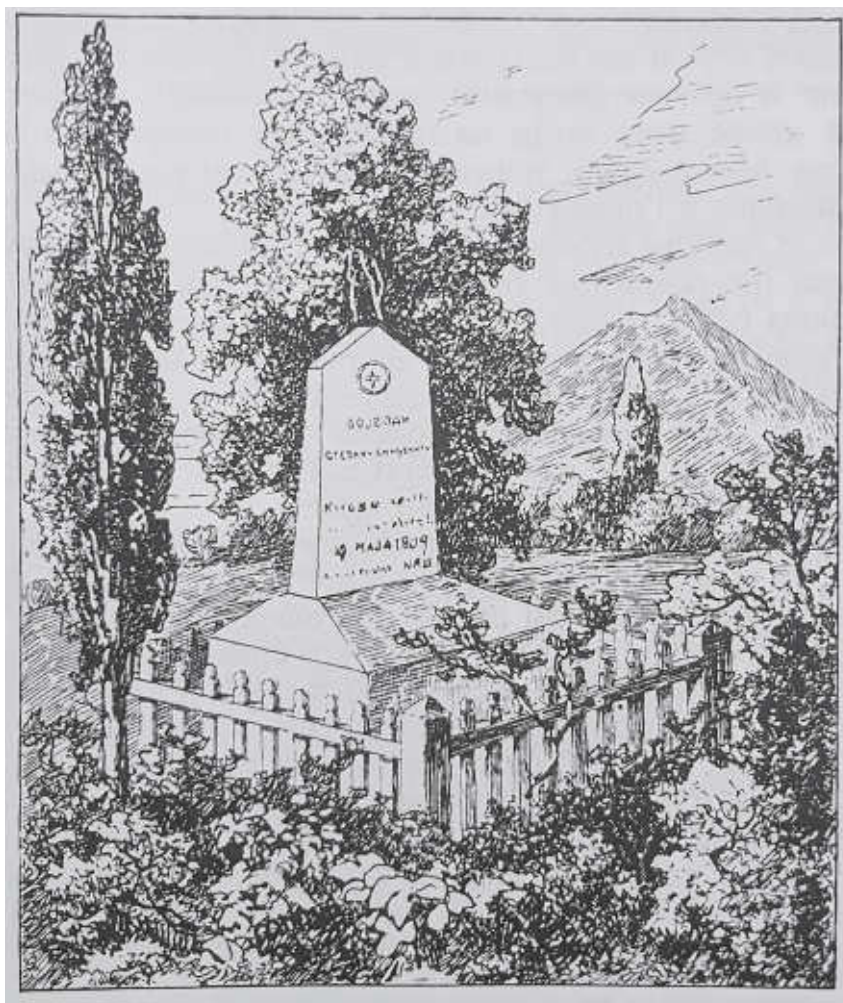
Ћеле-кула, подигнута надомак Чегра, била је током XIX века најпознатији спомен-белег подигнут у сећање на битку на Чегру. Њена слава је у извесној мери потиснула спомен-белег на месту Чегарске битке, који је постављен након ослобођења и присаједињења четири округа Кнежевине Србији 1878. године.

Путујући по Србији, бројни домаћи²⁹ и страни путописци³⁰ су оставили забелешке са Чегра. Између осталих, Феликс Каниц је посетио Ниш и североисточни део Чегра.³¹ У свом делу *Србија. Земља и сѣановништво* поред илустрације споменика на Чегру (сл. 1) наводи да је на месту историјске битке кнез Милан Обреновић поставио скромни белег у форми пирамиде, који је освећен 3. јула 1878. године.³² На чеоној страни те пирамиде био је натпис: *Војводи Сѣвану Синђелићу и његовим неумрлим јунацима славно ѣалим овде 19. маја 1809. најдајући Ниш*, а на другој страни: *Кнез Милан М. Обреновић IV и његова храбра војска ѣокајаше их 28. децембра 1877. освојивши Ниш*. На постаменту од опека била је постављена бела мермерна плоча, која је потврдила сећање на пале војнике. Приликом освећења, у присуству нишког епископа Виктора и кнеза Милана, пригодан говор је одржао потпуковник Јован Мишковић.³³

Пирамида, обелиск, кенотаф, у зависности од дефинисања облика, стандардна је споменичка форма којом се глорификују славом овенчани преминули војници.³⁴ Скромни белег који помиње Каниц недвосмислено је уобличен са идејом замрзавања сећања на пале хероје. Овакав тип споменика, познат у српској средини, везује се за културу сећања на битке из Првог српског устанка. Гробне плоче у част погинулих устаника

1. Споменик на Чегру
(преузето из: Каниц 1991)

1. Monument on Čegar (taken from:
Kаниц 1991)

³⁵ Тимотијевић 2004: 14–15.

³⁶ Борозан, Брајовић 2016: 231–245.

дефинисале су сећање на истакнуте националне хероје. Надгробни белег са уклесаним епитафом у спомен Васе Чарапића у манастиру Раковица је канонски пример обележавања сећања на истакнуте устаничке прваке.³⁵ Међутим, у време владавине Османлија на српским просторима оваква спомен-обележја подизана су у полујавним просторима. Будући да су били резултат приватног (породичног) сећања, што је подразумевало изостављање наглашеног националног патоса, ипак су поимани као узор потоњим спомен-плочама.

Након ослобођења Ниша и околине, као и стицања пуне независности Србије 1878. године, омогућено је постављање изразито националних споменика у јавним просторима заједнице. Натпис уклесан на споменику на Чегру јасно упућује на јавно представљен концепт меморисања палих хероја. Међутим, уместо очекиваног истицања националне ноте, потцртана је улога актуелног владара кнеза Милана Обреновића у региону,³⁶ што је указало на снажну династизацију спомен-обележја, у који је уметнут наратив о победоносном походу актуелног владара и његове војске у ослобођењу Ниша и околине 1878. године.

Подизање спомен-белега на Чегру потврђује посебно поштовање мртвих, као и национализацију простора славне битке. Наиме, одмах након битке на Чегру, српски устаници су сахрањени на врху поља у заједничку раку. Без посебног, али и

³⁷ Макуљевић 2006: 205.

³⁸ Каниц 1991: 179–180.

³⁹ Каниц 1991: 179–180.

⁴⁰ О облицима заборава в. Asman 2018.

⁴¹ Аноним, *Стогодишњица Синђелића*, Вечерње новости 120, 2. мај 1909, 2.

⁴² Аноним, *Стогодишњица Синђелића*, Вечерње новости 120, 2. мај 1909, 2.

⁴³ Аноним, *У спомен Стевана Синђелића*, Вечерње новости 121, 3. мај 1909, 2.

колективног спомен-белега устаници су постали анонимни хероји које је непријатељ настојао да и у смрти дехуманизује. Након ослобођења, чегарско поље је постало место сећања нације. Натпис на спомен-белегу потврђује идеју о уједињењу бораца у анонимној смрти. На тај начин је истакнута демократска идеја о колективном телу нације, у којем се издвојило једино име Стевана Синђелића.

Поље смрти на Чегру је трансформисано у поље живота нације, које, попут мишарског и других топоса славних битака, остаје сведочанство о жртвама утканим у темеље отаџбине, каквим је овакве просторе и слична споменичка места сећања дефинисала култура национализма у XIX веку.³⁷

Међутим, како наводи Феликс Каниц, брига о чегарском споменику није дуго трајала. Краљ Александар Обреновић је приликом посете Чегру затекао већ запуштени споменик.³⁸ Велики патриотски набој након ослобођења нишког региона је убрзо нестао, а споменик је био препуштен заборава. Млади монарх је, сходно пракси владарске патронаже, наложио да се споменик обнови.

У осврту на чегарско поље, Каниц истиче лепоту природе, изврсне брескве и грожђе и своје дивљење изванредном погледу који се пружа према Сувој планини.³⁹ Природа у националној идеологији поприма обележје детерминисаног природног станишта, које инхерентно припада националном духу и представља аутохтони израз природности и постојаност народа. Отуда Каниц истиче лепоту локалних воћњака, као и панорамски поглед који се пружа у недоглед. Тако национално поимана природа, у садејству са спомеником и костима палих хероја, постаје јединствени простор сећања на велику битку и њене хероје.

СТОГОДИШЊИЦА БИТКЕ НА ЧЕГРУ (1909)

Заборав који је очигледно прекрио чегарски топос и који је изазвао реакцију краља Александра Обреновића потврдио је класични судар двеју култура – сећања и заборава.⁴⁰ Значај сваког историјског места сећања је зависио од континуираног подсећања. Година 1909. је протекла у знаку обележавања стогодишњице битке на Чегру. Нарочито су Вечерње новости извештавале о великој свечаности која се припрема у Нишу.⁴¹ Намера уредништва је била да се што свечаније обележи јубилеј, и тако додатно подстакне патриотско расположење. Несигурна политичка ситуација и затегнути односи на тлу данашње Северне Македоније захтевали су додатну мобилизацију нација. У исто време, кроз сећање на Чегар актуелизован је милитарни дух тадашње српске политичке и војне елите.

Вечерње новости су у 120. броју од 2. маја обавестили читаоце о програму прославе: поред одржавања помена код Телекуле, било је предвиђено откривање споменика на Чегру, а прославу би увеличала вежба „Бој на Чегру“ нишких „Сокола“.⁴²

У наредном броју листа наставља се популаризација прославе јубилеја.⁴³ У оквиру планиране прославе у Нишу, 19. маја

2. Јунаци с' Чегра 1809–1909 г.
(Вечерње новосићи 134, 17. мај 1909, 1)
2. Heroes from Čegar 1809–1909
(daily Večernje novosti 134, 17 May 1909, 1)

⁴⁴ Аноним, *Да се одужимо*, Вечерње новости 125, 7. мај 1909, 3.

⁴⁵ Аноним, *Да се одужимо*, Вечерње новости 125, 7. мај 1909, 3.

⁴⁶ Вечерње новосићи 134, 17. мај 1909, 1.

на Духове, била је предвиђена посета спомен-белегу на Чегру. У чланку се напомиње да је 1905. године, поводом стоте годишњице Првог српског устанка, формиран Одбор прославе, који је, између осталог, ангажовао и Бранислава Нушића да приреди комад о борби на Чегру.

У 125. броју Вечерњих новости, 7. Маја, пласиран је текст *Да се одужимо* локалног културног радника и уметника Стевана Никшића Лале.⁴⁴ У том тексту аутор је предложио да се споменик на Чегру реновира, да се око њега подигне ограда, која би обухватила 16 m², да се откупи локално земљиште које би служило за одржавање спортско-витешких вежби, те да се изгради спомен-чесма.⁴⁵

Канонска представа борбе на Чегру објављена је у 124. броју Вечерњих новости.⁴⁶ Приказ Стевана Синђелића у тренутку док пуца у буре барута дефинисао је ову историјску композицију (сл. 2). Крајем XIX и почетком XX века представа

3. Павле Чортановић, Синђелић на Чегру, 1900, Галерија Матице српске
3. Pavle Čortanović, Sinđelić on Čegar Hill, 1900, The Gallery of Matica Srpska

⁴⁷ Аноним, *Рейка свечаност*, Вечерње новости 134, 17. мај 1909, 1.

борбе на Чегру је постала високопоштована патриотска икона, која је била масовно репродукована у медијима и с временом стекла узоран статус. Павле Чортановић је канонизовао приказ Синђелића у моменту док пуца у буре барута, који је с извесним варијацијама на тему јуначке погибије (сл. 3).

У пратећем тексту, чегарски јунаци, предвођени Стеваном Синђелићем, уподобљени су низу славних примера из античке, модерне европске и српске историје.⁴⁷ Наглашен је и свенародни поклич у њихову славу дуж кључних природних граница које уоквирују српски етнички простор. Набрајање планина и река – Авале и Цера, Повлена и Медведника, Јавора и Миџора, Тимока и Мораве, Ибра и Колубаре – указује на обједињење патриотског простора. Синђелић и његових триста сабораца типолошки се спајају са Леонидом и битком на Термопилима. Уз примере из античког света, изведена је и компарација са савременим јунацима модерних националних држава, попут швајцарског хероја Винкелрида. У складу са националним полетом, у тексту се изједначавају чегарски јунаци са косовским. Аутор текста спаја

4. Споменик на Чегру (Синђелићева стогодишњица, Вечерње новостии 140, 24. мај 1909, 3)
4. Monument on Čegar Hill (The Centennial of Sindelić, daily Večernje novosti 140, 24 May 1909, 3)

⁴⁸ Аноним, *Рейка свечаноси*, Вечерње новостии 134, 17. мај 1909, 2.

⁴⁹ *Вечерње новостии* 135, 18. мај 1909, 1.

⁵⁰ Аноним, *Синђелићева стогодишњица*, Вечерње новостии 140, 24. мај 1909, 3.

⁵¹ Аноним, *Синђелићева стогодишњица*, Вечерње новостии 138, 22. мај 1909, 3.

у јединствени наратив Милоша Обилића са модерним српским јунацима: Хајдук Вељком, Танаском Рајићем, мајором Илићем и Катанићем са Нешког виса. На крају славног низа истиче се митска личност Стевана Синђелића.

У истом броју Вечерњих новостии је саопштено да су на велику прославу у Ниш допутовали престолонаследник Александар Карађорђевић, министар војни генерал Михаило Живковић и министар просвете Љуба Стојановић.⁴⁸ Највише представнике власти дочекао је председник нишке општине Тодор Манојловић.

У броју 135 од 18. маја пласирана је фотографија споменика на Чегру,⁴⁹ највероватније нишког фотографа Сотира Недељковића (сл. 4).⁵⁰ У крупном кадру доминира споменик у облику крста, опточен венцима и цвећем. На споменику је постављена литографија са канонском представом Стевана Синђелића током борбе на Чегру. Испод снимка споменика наведена су и имена погинулих у боју на Каменици (Чегру), пореклом из Ћићевца (округ Алексиначки). Податке је, како се наводи, сакупио још 1869. године Сава М. Петровић, тадашњи ученик IV разреда Богословије у Београду, а сада парох II Ћићевачке парохије.

У броју 138 од 22. маја⁵¹ детаљно се описује посета високе делегације Ћеле-кули, а потом и споменику на Чегру, где су полагали венце. Посебно се истичу венци престолонаследника, XV пука, београдске и нишке општине, као и венац Народне скупштине, сачињен по идејном нацрту Стеве Никшића Лале.

⁵² Аноним, *Синђелићева стоогодишњица*, Вечерње новости 139, 23. мај 1909, 3.

⁵³ Аноним, *За споменик Синђелићу*, Вечерње новости 142, 26. мај 1909, 3.

⁵⁴ Аноним, *Пред сенима чегарских јунака*, Српска војска 20, 19. мај 1909, 1.

Анонимни извештач Вечерњих новости је у складу са националним заносом описао своје утиске пред спомеником на Чегру. Он је, наиме, имао визију величанствене битке и сени мртвих хероја. Јасна је намера да се укаже на значај самог споменика, као артефакта који „ствара“ живо сећање на велику битку новије српске историје.

У броју од 23. маја објављен је текст о великом патриотском окупљању у Нишу.⁵² Вежбе нишких и београдских „Сокола“, друштава „Српски витез“ и „Душан Силни“, као и одржавање позоришне представе „Стеван Синђелић“, по тексту извесног Бране, манифестовали су актуелну стратегију српског политичког врха, који је спомен на славну битку инструментализовао у корист тренутне политичке и идеолошке агенде. Централна прослава у Нишу није била једина која је у фокусу имала спомен на Чегарску битку: у исто време је у Свилајнцу конституисан одбор за подизање споменика Стевану Синђелићу, чији је највећи приложник са сто динара у злату био краљ Петар.⁵³

Прослава великог јубилеја је била праћена и у независном војном листу Српска војска.⁵⁴ Чортановићева канонска пред-

5. *Пред сенима чегарских јунака*
(*Српска војска* 20, 19. мај 1909, 1)

5. *Before the spirits of the heroes of*
Čegar (Srpska vojska 20, 19 May
1909, 1)

⁵⁵ В. Драговић, *Свечаностии у Нишу: у славу Синђелића и његових Ресавца*, Политика 6859, 2. јун 1927, 1–2.

⁵⁶ Кадијевић 1997: 157.

⁵⁷ Кадијевић 1994: 248–249.

⁵⁸ Кадијевић 1997: 157.

⁵⁹ Кадијевић 1997: 157.

⁶⁰ Кадијевић 1997: 157.

⁶¹ Борозан 2016: 119–134.

⁶² В. Драговић, *Свечаностии у Нишу: у славу Синђелића и његових Ресавца*, Политика 6859, 2. јун 1927, 1.

става Стевана Синђелића у тренутку док диже буре барута у ваздух била је постављена у оквир од националне тробојке (сл. 5), што је посебно истакло свечарски карактер специјалног броја. За разлику од представе Стевана Синђелића публиковане у Вечерњим новостима, у питању је једна друга верзија ове канонске композиције. У свечарском броју војног листа објављен је и псеудохагиографски спис о животу Стевана Синђелића, у којем се истиче узорна личност ресавског војводе и његових неустрашивих бораца. Уједно је истакнута интегративна фигура Стевана Синђелића, који је, у склопу увреженог наратива о судбинској српској неслози, контрастован српским издајницима. На крају текста, уз наведену родољубиву песму *Химна Синђелићу* низала су се имена Синђелићевих потомака.

УОБЛИЧАВАЊЕ И ОТКРИВАЊЕ НОВОГ СПОМЕНИКА НА ЧЕГРУ (1927)

Године 1927. окончан је процес уобличавање места сећања на Чегру, и то две године након конституисања одбора за подизање новог монументалног споменика на Чегру. У присуству краља Александра Карађорђевића споменик је освешћен 31. маја 1927. године.⁵⁵ Настао по пројекту руског инжењера Јулијана Ђупона, овај монументални споменик је изведен од бетона и црвених опека. Конципиран у псеудонационалном духу, усклађен са архитектуром историзма и академизма, споменик је изражавао актуелне тенденције у изградњи монументалних јавних споменика од проворазредног националног значаја.⁵⁶ Будући да су руски емигранти имали одлучујућу улогу у креирању споменичке и архитектонске културе у међуратном периоду, ангажовање руског емигранта није изненађујуће.

Особити однос који је краљ Александар гајио према руским уметницима умногоме је обележио званични језик визуелне културе у јавним просторима државе и нације у међуратном периоду.⁵⁷ Морфолошки оквири споменика су изведени у националном духу.⁵⁸ Био је дефинисан у складу са ехом сецесијских формалних решења и академског романтичарско-истористичког језика.⁵⁹ Јасна је намера пројектанта да обликом куле симболично укаже на војно утврђење, што овај споменик сврстава у оквир војног споменичког типа. Милитарни и мужевни дух епохе, којој је тон давала личност краља Александра, додатно је потврђивао идеју о војном карактеру споменика.

Мотив розете изнад монофоре стабла грађевине, како је већ уочено у историографији, несумњиво указује на средњовековне реминисценције⁶⁰ и потврђује тезу о позном историзму као доминанти која је одредила карактер споменика на Чегру. Позивање на српско средњовековно наслеђе, као на оптимално доба српске средњовековне државе Немањића,⁶¹ потврђује и натпис сачињен од металних старих српских слова: *Слава бесмртном војводи Стевану Синђелићу и његовим друговима њалим овде за оцабину 19. маја 1809.*⁶²

Наведени разлози, и већ устаљена пракса, несумњиво су руководили и чланове Одбора за подизање споменика у којем

⁶³ Аноним, *Пред свечаносћу у Нишу – Ђеле-Кула*, Политика 6858, 1. јун 1927, 1.

⁶⁴ *Успомене* Владана Ђорђевића су пренесене у: Аноним, *Поводом свечаносћу у Нишу*, Политика 6859, 3. јун 1927, 1.

⁶⁵ Димић 1988: 233.

⁶⁶ Димић 1988: 247 и даље.

⁶⁷ Ignjatović 2007.

⁶⁸ Почетком 1927. године дошло је до тзв. *Маршовске кризе* као последице озбиљног заоштравања односа са Италијом, Вјелажас 1994: 66.

⁶⁹ Упркос извесној опрезности, може се закључити да је краљ Александар током треће деценије XX века преузео на себе готово све војне послове, Вјелажас 1994: 44.

⁷⁰ *Успомене* Владана Ђорђевића су пренесене у: Аноним, *Поводом свечаносћу у Нишу*, Политика 6859, 3. јун 1927, 1.

⁷¹ Живановић 1883.

⁷² Аноним, *Пред свечаносћу у Нишу – Ђеле-Кула*, Политика 6858, 1. јун 1927, 1.

⁷³ В. Драговић, *Свечаносћу у Нишу: у славу Синђелића и његових Ресавца*, Политика 6859, 2. јун 1927, 1.

⁷⁴ В. Драговић, *Свечаносћу у Нишу: у славу Синђелића и његових Ресавца*, Политика 6859, 2. јун 1927, 1.

⁷⁵ В. Драговић, *Свечаносћу у Нишу: у славу Синђелића и његових Ресавца*, Политика 6859, 2. јун 1927, 1.

су били: епископ нишки Доситеј, генерал Терзић, проф. Милан Петровић, поседник Ђока Петровић и председник нишке општине Драгиша Церовић.⁶³

Унутар строге и симетрично конципиране куле смештен је старији споменик, чиме је недвосмислено представљен концепт слагања традиција. На старијем и већ освештаном месту сећања уобличено је ново место сећања. У његовом средишту се нашао спој пређашњег и садашњег топоса, као и само место битке као освештани национални топос натопљен крвљу легендарних хероја. Истога дана кад је откривен нови споменик у Официрском дому у Нишу одржан је свечани банкет у краљеву част. Том приликом је краљ Александар одржао свечану здравицу, у којој је истака значај *два споменика, малог и великог, на Чегру, који приказаше поколењима како су синови овог народа служили краља и Отаџбини*.⁶⁴ Монарх је изразио пијетет према знамим и незнамим палим борцима, који се намећу као ванвременски пример јунаштва и чојства. Потом је у јединствен наратив спојио Чегарски и Косовски бој.

Ипак, приметно је избегавање повезивања слободарских традиција са српском етницом. Истицањем наднационалног концепта народности требало је изместити могућа трвења на етничкој релацији Срби–Хрвати–Словенци. У турско политичко време, у доба уобличавања унитарне југословенске државе (државно и народно јединство)⁶⁵ и у праскозорје стварања идеологије интегралног југословенства,⁶⁶ дошло је до интеграције етничких национализма у супранационални ентитет.⁶⁷ У периоду када је војска била основна структура одржавања нестабилне политичке заједнице,⁶⁸ краљ-војник⁶⁹ је нескривено подстицао наратив о народној војсци и славним ратничким традицијама балканских ратова и Великог рата.

У оновременој периодици, у освртима на историјат уобличавања чегарског топоса позивало се на записе Владана Ђорђевића, који је у својим *Успоменама* поменуо последњег очевица битке, извесног деду Јована.⁷⁰ Живан Живановић је у сличном маниру актуелизовао своја истраживања, објављена у књизи *Ниш и нишке знаменитости*,⁷¹ потом делимично објављена у *Полицици*. У *Полицици* од 1. јуна Живановић наводи сведочанство Јована Станојевића, или деде Јована, о догађајима на Чегру 1809. године.⁷²

Упркос династичким сукобима између Обреновића и Карађорђевића, који су кулминирали почетком XX века, ситуација је у међуратном периоду била далеко мирнија. Биолошки нестанак Обреновића је условио да се изван дневне политике сагледа њихова историјска улога. У контексту позивања на традицију, у оновременим новинским извештајима се истиче улога кнеза Милана у уобличавању првог споменика на Чегру.⁷³ По усменом предању, двојица сакатих учесника битке на Чегру су показали кнезу место на којем је некада био утврђен шанац Стевана Синђелића.⁷⁴ Након откривања *иловова од шанца, оружја и људских костију* утврђено је да је место погибије Стевана Синђелића и његових бораца аутентично.⁷⁵ На том месту је био подигнут први чегарски меморијал, а коначно и други, потврдивши претрајавање концентричних кругова сећања.

6. Свечаност на Чегру (Илустровани лист бр. 24, 19. јун 1927, без пагинације)

6. Ceremony on Čegar Hill (Ilustrovani list no. 24, 19 June 1927, no pagination)

⁷⁶ В. Драговић, Свечаности у Нишу: у славу Синђелића и његових Ресавца, Политика 6859, 2. јун 1927, 1.

⁷⁷ В. Драговић, Свечаности у Нишу: у славу Синђелића и његових Ресавца, Политика 6859, 2. јун 1927, 1–2.

После помена код Тэле-куле извршено је освећења споменика. По завршетку беседе епископа нишког, лаворов венац од кованог сребра је спустио југословенски монарх.⁷⁶ Потом је, уз помоћ војника, генерал Живан Ранковић на пластичан начин реконструисао битку на Чегру.⁷⁷

Тако је чегарски споменик од партикуларног српског споменика постао моћан визуелни белег интегралног југословенства и нове државне заједнице. Његове морфолошке особености, несумњиво проистекле из српског наслеђа, уметнуте су у шири идеолошки оквир. Преобликовање малог споменика у монументални војни меморијал такође је сведочио о узрастању идеологија моћи и културе монументализма у међуратном периоду. Преображај српског идентитета у интегрални југословенски наратив потврдио је концепт монументализације историје у служби нове политичке стварности велике заједнице Јужних Словена.

Питање дејства новог чегарског споменика у креирању сећања на место знамените битке остаје отворено. По устаље-

7. Споменик на Чегру након 1927
(фото: вл. Милош Јуришић)

7. Monument on Čegar Hill, after 1927
(photograph, owned by Miloš Jurišić)

⁷⁸ *Илустровани листи* бр. 24, 19. јун 1927, без пагинације.

ном обрасцу, велики спектакл откривања споменика био је пропраћен и у илустрованим листовима. Тако је *Илустровани листи* пласирао низ фотографија са откривања споменика (сл. 6).⁷⁸ Приказ краља Александра исред прочеља споменика током верског церемонијала несумњиво је изабран као визуелно сведочанство о краљевом присуству на великом патриотском скупу. Пласирана је и фотографија на којој су приказани представници окупљеног народа, што је такође истицало функцију споменика као визуелног белега у служби едукације нација. Изнова је објављена и канонска представа Стевана Синђелића на Чегру. У појашњењу илустрације указује се да је аутор већ поменути Стеван Никшић Лале, који је очигледно био кључни актер у локалном меморисању догађаја на Чегру.

Велика светковина у Нишу је потврдила процес спајања традиција. Локално и национално, српско и југословенско, династичко и народно континуирано су уписивани у слојеве сећања на Чегарски бој. Некадашњи пораз је претворен у победоносни топос, који је говорио о актуелним стратегијама елита. У средишту свечаности била су два споменика, чији су садржаји били плод историјских промена, друштвених, културних, идеолошких и политичких околности. Међутим, остаје упитно колико је стварно било дејство чегарског топоса у одржавању владајућих наратива. Један архивски прилог који пружају нови споменик на Чегру (сл. 7), фланкиран са два топа, остаје као неми сведок сећања, уписивања традиција, али и *активног* заборава једног места сећања. Уметнут у локално помињање и сећање нација, али и у слојеве заборава и ишчезнућа, споменик на Чегру је делио судбину заједнице и њених флуидних трагова памћења.

Извори:

- Аноним, *Сћогодишњица Синђелића*, Вечерње новости 120, 2. мај 1909, 2.
 Аноним, *У сћомен Сћевана Синђелића*, Вечерње новости 121, 3. мај 1909, 2.
 Аноним, *Да се одужимо*, Вечерње новости 125, 7. мај 1909, 3.
 Аноним, *Рейка свечаносћ*, Вечерње новости 134, 17. мај 1909, 1.
*Вечерње новост*и 135, 18. мај 1909, 1.
 Аноним, *Синђелићева сћогодишњица*, Вечерње новости 138, 22. мај 1909, 3.
 Аноним, *Синђелићева сћогодишњица*, Вечерње новости 139, 23. мај 1909, 3.
 Аноним, *Синђелићева сћогодишњица*, Вечерње новости 140, 24. мај 1909, 3.
 Аноним, *Пред сенима чегарских јунака*, Српска војска 20, 19. мај 1909, 1.
 Аноним, *Пред свечаносћ*и у Нишу - *Теле-Кула*, Политика 6858, 1. јун 1927, 1.
 В. Драговић, *Свечаносћ*и у Нишу: *У славу Синђелића и његових Ресаваца*, Политика 6859, 2. јун 1927, 1–2.
 Аноним, *Поводом свечаносћ*и у Нишу, Политика 6859, 3. јун 1927, 1.
Илустрировани лист бр. 24, 19. јун 1927, без пагинације.

Литература:

- Алексић Д. 2010, ур., *Бој на Чегру 1809. у историји и традицији балканских народа*, Београд.
 Борозан И. 2013, *Меморијални йејзаж: мишарско йолѣ 1806–1906. године*, Простори памћења, ур. А. Кадијевић, М. Попадић, Београд, 111–124.
 Борозан И. 2015, *Теле-кула између мийа и историје: йроцес уобличавања месћа сећања*, Војноисторијски гласник 1, 23–40.
 Борозан И., Брајовић С. 2016, *Майирање града: краљ Милан Обреновић и симболичка йойографија Ниша*, Простор, традиционална естетска култура, ур. Д. Жунић, Београд–Ниш, 231–245.
 Борозан И. 2016, *Уметничка йрерада средњовековне историје и рейрезенти-йивна кулйура срйске/йугословенске монархије у йрвој йоловини ХХ века*, Замишљање прошлости и рецепција средњег века у српској уметности ХVIII–ХХI века, ур. Л. Мереник, В. Симић, И. Борозан, Београд, 119–134.
 Видосављевић М. 2010, *Нишка Теле-кула кроз историју*, Бој на Чегру 1809. у историји и традицији балканских народа, ур. Д. Алексић, Београд, 361–371.
 Димић Љ. 1988, *Кулйурна йолићика Краљевине Југославије 1918–1941*, књ. 1, Београд.
 Ђокић Н., Думић О. 2010, *Бићика на Чегру (йедан йокушај реконстйрукције)*, Бој на Чегру 1809. у историји и традицији балканских народа, ур. Д. Алексић, Београд, 75–102.
 Ђорђевић В. 1988, *Усйомене*, Београд.
 Живановић Ж. 1883, *Ниш и нишке знаменийосћ*и, Београд.
 Кадијевић А. 1994, *Дойринос руских неимара – емигранайа срйској архи-йекийури између два свейска райа*, Руси без Русије, Српски Руси, ур. З. Бранковић, Београд, 243–254.
 Кадијевић А. 1997, *Йедан век йражења националног сћила у срйској архи-йекийури (средина ХIХ – средина ХХ)*, Београд.
 Каниц Ф. 1991, *Србија. Земља и сћановнийво, од римског доба до краја ХIХ века*, књ. 2, Београд.
 Ковић М. 2017, *Косовски завей и национални иденйићейи Срба*, Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији. Историја, идентитет, угрожено-ност, заштита, ур. Д. Војводић, М. Марковић, Београд, 133–146.
 Куланж Ф. 1895, *Држава сйарог века (Cité antique)*. Сйудија о кулйу, йраву и усйановама Грчке и Рима, Београд.

- Максимовић Г. 2010, *Виђење Чегарског боја и Теле-куле у српским ђуџојисима друге ђоловине XIX века*, Бој на Чегру 1809. у историји и традицији балканских народа, ур. Д. Алексић, Београд, 354–359.
- Макуљевић Н. 2006, *Умејноси и национална идеја у XIX веку. Систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд.
- Марковић-Селе С. 2007, *Чегарски бол*, Београд.
- Милићевић М. 2002, *Реформа Војске Србије 1897–1900*, Београд.
- Милићевић М. 2018, *Српска војска. Огледи о бијкама*, Београд.
- Пешић З. 2010, *Еџичко-џолиџичке димензије и значај чегарске жрџиве*, Бој на Чегру 1809. у историји и традицији балканских народа, ур. Д. Алексић, Београд, 427–445.
- Ристић Љ. П. 2010, *Први српски усџанак и Чегар у бриџанским ђуџојисима XIX века*, Бој на Чегру 1809. у историји и традицији балканских народа, ур. Д. Алексић, Београд, 342–352.
- Стојанчевић В. 1982–1983, *О одговорности Милоја Пеџровића за џораз на Каменици 1809*, Историјски часопис 29–30, 275–285.
- Тимотијевић М. 2004, *Меморијал ослободиоцима Београда 1806*, Наслеђе V, 9–34.
- Тимотијевић М. 2012, *Таковски усџанак – Српске цвеџи. О јавном заједничком сећању и заборављању у симбиолџкој џолиџици званичне реџрезентџивне културе*, Београд.

*

- Asman A. 2018, *Oblici zaborava*, Beograd.
- Bjelajac M. 1994, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*, Beograd.
- Hobsbom E., Rejndжер T. 2002, ur., *Izmišljanje tradicije*, Beograd.
- Ignjatović A. 2007, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd.
- Kuljić T. 2006, *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd.
- Manojlović Pintar O. 2014, *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti i Srbiji 1918–1989*, Beograd.
- Mittig H. E. 1987, *Das Denkmal. Die Geschichte ihrer Funktionen*, Hrg. W. Busch, P. Schmook, Weinheim–Berlin, 457–489.
- Mosse G. L. 1997, *National Cemeteries and National Revival: The Cult of the Fallen Soldiers in Germany*, Journal Contemporary History 1, 1–20.
- Nora P. 1989, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, Representations 26, 7–24.
- Nora P. 1996–1998, ed., *Realms of Memory: The Construction of the French Past*, Vol. 1–3, Columbia University Press.
- Smith A. D. 2004, *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford Univeristy Press.
- Telesko W. 2010, *Das 19. Jahrhundert. Eine Epoche und ihre Medien*, Wien–Köln–Weimar.
- Telesko W. 2010, *Eine Wirklichkeit, die bis an die Illusion reicht. Geschichtsmalerei und historische Buchillustration*, Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland, Bd. 7, Vom Biedermeier zum Impresionismus, Hrg. H. Kohle, München, 269–300.
- White H. 1973, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore–London.

BETWEEN HISTORY AND MEMORY:
MONUMENT ON ČEGAR HILL AND ITS
TRANSFORMATIONS

The shaping up of the official memories mostly depends on the current political, ideological, social and cultural narratives. In line with the mythical structure of the past, the history becomes a source for the creation of the reality, while a historical event needs be reshaped into a *place of remembrance*. In the modern Serbian state, the *places of remembrance* have also acquired the status of key cultural agents aimed at creating a required national unity which mostly rested on military tradition. It was particularly the battles from the First Serbian Uprising during the 19th century that defined the military past genesis in the modern times.

The visual artefacts and the creations of high art have memorised the glorious battles in an illustrative manner. The collective memory of the history and the important battles has been created on the basis of the monument culture, as well as on the historic artistic paintings.

The historical facts in connection with the Battle on Čegar Hill undoubtedly speak of one of the most important battles fought during the First Serbian Uprising (1809). The culmination of the heroic battle was reached when Sindelić fired his flintstone pistol to a gunpowder keg thus killing a large number of both Serbian and Ottoman soldiers. At the place of the historic battle, prince Milan Obrenović placed a modest memorial marker in the shape of a pyramid that was consecrated on 3 July 1878.

The year 1909 was marked by the celebrations of the centennial of the Battle on Čegar Hill. The uncertain political situation and tense relations on the territory of the present-day North Macedonia required additional mobilisation of the nation. At the same time, it was through the memory of Čegar that the military spirit of the then Serbian political and military elite was made alive.

In 1927, the process linked to the shaping up of the place of remembrance on Čegar hill was completed and this was two years after the setting up of a commission for the building of a new monument on Čegar. In the presence of King Aleksandar Karađorđević, the monument was consecrated on 1 June 1927. Created after the design of Russian engineer Julian Djupon, this monument was made of concrete and red bricks. With its concept following the pseudonational spirit, aligned with the historicism and academicism architecture, the monument reflected all current tendencies in the construction of monumental public testimonials of prime national significance.

A large ceremony held in Niš only confirmed the process of bringing traditions together. The local and the national, the Serbian and the Yugoslav, the dynastic and the popular continuously kept being imprinted into the layers of the memories of the Battle of Čegar Hill. In the centre of the ceremony there were two monuments the contents of which were the result of the historic changes and of the social, cultural, ideological and political circumstances. Set into the local oral accounts and the memory of the nation, as well as into the layers of oblivion and disappearance, the monument(s) on Čegar hill share the destiny of the community and of its fluid traces of remembrance.